

“IZTIROB” VA “SAROB” ROMANLARIDA SHAXS FOJIASI

Xaitboyeva Tamara

UrDU O‘zbek adabiyotshunosligi 1-kurs magistranti

E-mail: thayitboyeva@gmail.com

Ba’zi tadqiqotchilar “Sarob” romanini g‘oya va shakl jihatdan Jek Londonning “Martin Iden” asariga qiyoslashadi. Darhaqiqat, bu ikki asar qisman o‘xshab ketadi. Ammo biz Rashod Nuri Guntekinning “Iztirob” romanidagi Murshid afandi obrazini va “Sarob” romanidagi Saidiy obrazini bir-biriga o‘xshash jihatlarini payqadik. Bu ikki obraz taqdiri, qiyinchiliklari va fojiasi ancha o‘xshash. Bunday yaqinlikning sababi sifatida ikkala ijodkor ham o‘z davrining, XX asrning, tipik vakilini yaratganligida deb hisoblaymiz. Abdulla Qahhor “Sarob” romani 1930-1934-yillar oralig‘ida yozgan. “Bu insonning hayot haqida, uning murakkabliklari-yu ziddiyatlari haqida teran va dadil o‘ylay olishi menga “Sarob” romanidanoq tanish edi.”¹ Romanda barcha davrlar uchun xos bo‘lgan mavzu ko‘tarilgan. Yozuvchi, asosan, XX asr o‘zbek xalqining turmush tarzini ifodalaydi. Asar qahramoni Rahimjon Saidiy oddiy temirchi oilasidan. Shu tomonlama Abdulla Qahhor o‘ziga taalluqli qaysidir qirralarni Saidiyga ko‘chirgan deya olamiz. Chunki Abdulla Qahhorning otasi ham temirchi bo‘lgan. Rashod Nuri Guntekinning “Iztirob” romaniga to‘xtaladigan bo‘lsak, asosiy obrazlar Zahro va uning otasi Murshid afandi. “Sarob” va “Iztirob” romanlari uslub jihatdan farqlanadi. “Sarob” romanida Abdulla Qahhor voqealarni izchillik bilan bayon qiladi. Rashod Nuri Guntekin “Iztirob” romanida esa, voqealar bir qancha muddat orqaga qaytib, qahramonning kundaligi yordamida bayon qilinadi. Bu uslub qisman “Choliqushi” romaniga ham xosdir. Ammo ikkala ijodkor ham XX asr ijtimoiy hayoti, maorif tuzumining tubdan yemirilgani va bu shaxs fojiasiga yetaklovchi omil ekanligini ko‘rsatib bergan.

“Iztirob” romanida Zahro muallima, Murshid afandi esa ta’lim tizimida ishlagan xodim. Demak, ikkalasi ham maorif bilan bog‘liq. Saidiy ham oldin o‘qituvchilik qilgan, keyin Oliy o‘quv yurtiga o‘qishga kiradi, hayoti adabiy davralar, gazeta-jurnal bilan chambarchas bog‘lanib ketgan. Saidiy va Murshid afandining taqdiri bir-biriga juda o‘xshaydi. Buni quyidagicha ko‘rsatish mumkin:

“Sarob” romani Saidiy va Munisxonning o‘qishga kirish oldidan uchrashishi bilan boshlanadi. “Iztirob” romani esa Zahroning muallimlik faoliyati bilan

¹ Abdulla Qahhor zamondoshlari xotirasida. To‘plab, nashrga tayyorlovchilar: Kibriyo Qahhorova, Otayor Nahanov. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1987, 47-b.

gavdalana boshlaydi. Voqealar tizilishib, bizga eng kerakli obraz Murshid afandiga borib bog‘lanadi. Murshid afandi yolg‘iz ona qo‘lida tarbiyalangan. Onasi ming mashaqqatlar ichida o‘g‘lini o‘qitgan, voyaga yetkazgan, biroq o‘g‘lining kamolini ko‘rolmay o‘tgan. Murshid afandi bu qiyinchiliklarni, onasining dard-hasratlarini birgina jumlada ko‘rsatib beradi: “Qachonki, bola-chaqam bilan issiq uyda, dasturxon boshida ovqatlanadigan bo‘lsam, uning oshxonada tik turib, sovuq non yeyayotganini ko‘raman. Luqmalar bo‘g‘zimga tiqiladi.”² Endi esa “Sarob” romanidagi Saidiyga diqqatni qaratsak, Saidiyning otasi vafot etgan. “Saidiyning otasi mashina-bosqon, mashina dam bilan ishlaydigan katta bir korxonada ochmoqchi bo‘lib, anchagina temirchilarni to‘pladi, bu ishga talay sarmoya ham xarjladi-da, ish boshlanmasdan sinib yer bilan yakson bo‘ldi va o‘zini osdi.”³ Bundan ko‘rish mumkinki, ish boshlamasdan kasod bo‘lish darajasida odamlarning turmushi og‘ir. Saidiy opasi qaramog‘ida bo‘lgan. Ikkala obraz ham qiyin sharoitdan yetishib chiqqan. Lekin Saidiy Murshid afandidan farqli ravishda chin do‘sti Ehson bilan munosabatlarini saqlab qololmaydi. Bir paytlari Ehson “..., Saidiyning otasini ko‘rib o‘tar, ba‘zan kechalari kelib damini ham bosar, muvofiq ish topilsa, bosqonini ham urar edi.”⁴ Keyinchalik oralariga sovuqchilik tushadi. Murshid afandi esa, qizi Zahroni maxsus maktabga joylashda eski do‘stidan ko‘mak oladi. “Maktabdagi do‘stlarimdan Javdat ismli bola edi. Bir-birimizni aka-ukalardek yaxshi ko‘rardik.”⁵

Murshid afandi diplom olganida o‘z istiqbolini tasavvur qiladi: “Ko‘p narsani kutganim yo‘q. Tabiatan itoatkorman, asabiy, ochko‘z emasman. Kelajakda orzuim nomusli va g‘ayratli bir ma‘mur bo‘lish hamda kichkinagina bir oila qurishdan iborat.”⁶ Saidiyning o‘qishga kirishdan maqsadi esa Munixson bilan birga bo‘lish. Lekin Saidiy ham dastlab, qalbi toza, faqat muhabbatiga erishish uchun harakat qiladigan obraz sifatida tasvirlanadi. Ikkala asarda ham bosh obrazlarning orzulari sof va pokiza holatda berilgan. Keyinchalik jamiyat va atrofdagi odamlar ta‘siri ularni o‘zgartira boshlaydi.

Murshid obrazi orzu yer bilan yakson bo‘lgan holatda tasvirlana boshlaydi. Dastlab, diplom olib katta rejalarini tuzgan yosh kadr katta to‘siqlarga duch keladi. Ikki oy sarson-sargardon bo‘lib ish qidirgan Murshid afandi XX asr ishsizlik muammosi va korrupsiya avj olgan pallani hayoti misolida ko‘rsatib beradi. Sivasda ish topganiga ham shukr qilib, chekka bir joyga ketadi. Biroq u shu ixcham

² Rashod Nuri Guntekin. Iztirob. – T.: “Yangi asr avlodi”, 2019, 43-b.

³ Abdulla Qahhor. Sarob. – T.: “GLOBAL BOOKS”, 2021, 8-b.

⁴ Abdulla Qahhor. Sarob. – T.: “GLOBAL BOOKS”, 2021, 8-b.

⁵ Rashod Nuri Guntekin. Iztirob. – T.: “Yangi asr avlodi”, 2019, 124-b.

⁶ Rashod Nuri Guntekin. Iztirob. – T.: “Yangi asr avlodi”, 2019, 43-b.

xonasidan ham, kichik ishidan ham mamnun. Murshid tili bilan aytganda: “Tog‘lardan qaytayotgan aks-sadoda har bir tovushning qanchalik ulushi bo‘lsa, buyuk dardli millat saodatida mening shunday hissam bo‘ladi.”⁷ Buni amalga oshirish uchun Murshid o‘ziga dasturulamal ham tuzib oladi.

1. Doim vijdonimga quloq solaman;
2. Hech qachon qonung zid ish ko‘rmayman;
3. Kasbdoshlarim bilan yaxshi munosabatda bo‘laman;
4. Yolg‘on gapirmayman;
5. Pora olmayman;
6. Faqatgina ish faoliyatimda emas, shaxsiy hayotimda ham nomusli bo‘lib qolaman;
7. Har doim vazifamni huquqimdan ustun qo‘yaman;
8. To‘g‘rilik, sabot va g‘ayratim bilan yuksalsam, quvonaman, ammo mag‘lub bo‘lsam, xafa bo‘lmayman. Hattoki, to‘g‘rilikdan zarar ko‘rsam ham umidsizlikka tushmayman.⁸

Biroq hayot Murshid afandiga kutilmagan zarbalar berdi. Saidiy ham yozuvchilikni orzu qilgandi. Yaxshi yozsam, tez nashr qilinadi, yuqori cho‘qqilarni zabt etaman deb o‘ylagandi. Ammo yozganlari yaroqsizga chiqarilib qaytib kelaverdi. Murshid Istanbul hayotini ochiq-oydin gavdalantiradi. “Istanbul shunday holga tushganki, ko‘cha-ko‘yda o‘lib qolsang, “Ajabo, inson ochlikdan qanday o‘lar ekan, bir tomosha qilaylik!” deb atrofingda to‘planishadi.”⁹ Toshkentda yashayotgan boshqalarga qarz beraman deb, pulsiz qoladi. Bu ham yetmaganidek, nochorlikdan qo‘liga ilgudek narsalarini pullab yuboradi. Ammo shunda ham och-nahor qolib ketadi. Sillasi qurib, yotib qolar darajaga yetadi. Yoki yana bir holatga e‘tibor qarataylik. Murodxo‘ja domlaning uyidagi To‘pa tinmay xizmat qiladi, ozgina xato qilsa, bekasi tomonidan ayovsiz jazolanadi. Shunday jazolardan biri – och qoldirish. Shunday jazo qo‘llagan kunlarning birida To‘pa ochlikdan va yumushlardan sillasi qurib yiqilib qoladi, Murodxo‘ja domla unga nos iskatib, o‘ziga keltirmoqchi, ammo shu yerda ham o‘z ishlarini bitirib oladi. “Domla tashqariga chiqib, Ostonaquldan nos so‘radi. Unda nos yo‘q ekan, hozir keltirmoqchi bo‘lib ko‘chaga chiqib ketayotganda, domla to‘xtadi va hali saidiyga tasdiqlatgani e‘lonlarni uydan olib chiqib, uning qo‘liga berdi-da, shunaqasiga pochtaxona, dorixona, hammom eshigi va boshqa joylarga yopishtirishni buyurdi.”¹⁰ Bu yerda xizmatkorga inson sifatida

⁷ Rashod Nuri Guntekin. Iztirob. – T.: “Yangi asr avlodi”, 2019, 46-b.

⁸ Rashod Nuri Guntekin. Iztirob. – T.: “Yangi asr avlodi”, 2019, 47-b.

⁹ Rashod Nuri Guntekin. Iztirob. – T.: “Yangi asr avlodi”, 2019, 49-b.

¹⁰ Abdulla Qahhor. Sarob. – T.: “GLOBAL BOOKS”, 2021, 253-b.

qaramaslik, xudbinlik, ochko‘zlik va g‘ayriinsoniy munosabatning guvohi bo‘lamiz. Xizmatkor bir ahvolda, og‘ir vaziyatda, o‘lar holatda yotibdi, Murodxo‘ja domla esa, o‘z ishini bitkazish bilan ovora. Bu vaziyat “Iztirob” romanidagi tasvirlangan Istanbul hayotidan deyarli farq qilmaydi.

Saidiy va Murodxo‘janing oilasi tomonidan To‘paga qilgan muomala, aynan, Saidiyning opasiga turmush o‘rtog‘i tomonidan qilinadi: “Choy degan ekan, eshitmabman. Shunga chiqib ikki-uch tepib yubordi. Shu uch go‘dak tufayli shularga ham chidadim. Keyin bir oyog‘im battar bo‘lib yurolmay qolgan edimki, tashladi-qo‘ydi. Ertadan kechgacha och-och o‘tiranman... Uydagi oziq-ovqatni sandiqqa solib qulflab oldi.”¹¹

Murshid ish faoliyati davomida bora-bora adolatsizliklarga, xiyonatlarga va aldovlarga duch kela boshlaydi. Ikkala asarda ham uyushtiriladigan ziyofatlar haqida to‘xtalangan. Jumladan, “Iztirob” romanida Murshid bunday ziyofatlarni yoqtirmas, lekin ba’zida borishga majbur qilishardi. “Sarob” romanida ham Salimxon har juma ziyofat uyushtirar, keyinchalik bun ziyofatga Saidiy ham jalb qilib oladi. Saidiyga bu ziyofatlar yoqib qolgandi.

Murshid atrofidagi vaziyatni to‘g‘ri baholay oladi, “...xalq qanchalik yaxshi bo‘lsa, a‘yonlar shu darajada mutakabbur va manfaatparastdirlar.”¹² Murshid xalqqa foydali ishlarni qilaman desa, qonunga xilof chiqardi, “vijdon “qil” desa, qonun “qilma” deydi”¹³. Ko‘z o‘ngida bolalarning o‘limini ko‘radi, sifatsiz ta‘lim va yaroqsiz turmush tarzining guvohi bo‘ladi. Hayot va qonun, vazifa va buyruqlar orasida sargardon bo‘la boshlaydi. “Sarob” romanidagi Rahimjon Saidiy esa, o‘zi anglamagan, bilmagan holatda boshqalarning qo‘g‘irchog‘iga aylanib qoladi.

“Ibrohim hammasini aytib bo‘lgandan keyin, rais ruchkani siyohga botirib, anketaning ostiga qo‘l qo‘yishini taklif qildi. U ruchkani olmay ikkala bosh barmog‘iga qaradi va yorilmagan, tekisrog‘ini tutib kuldi:

-Endi, mulla aka, muhr bosib qo‘yaqolay... Ota buvamiz ham muhr bosgan. Birovning eshigida yurgan odammiz. Qo‘l qo‘yish u yoqda tursin, namozlikni ham bilmaymiz...”¹⁴. “Sarob” romanidagi ushbu parchalar xalq naqadar savodsizligini, hatto imzo qo‘yishni bilmasligi, ahvol shu qadar qiyin ekanligini ko‘rsatadi. “Iztirob” romanida muallimning tilnchilik qilishi turk xalqining og‘ir ma‘naviy inqirozidan dalolatdir. Yuqori tashkilotlardagi qonunbuzarliklar, axloqsizliklar, xalq dardini tinglamaslik oddiy bir holat edi. Yuqori tabaqa vakillarining quyi tabaqa

¹¹ Abdulla Qahhor. Sarob. – T.: “GLOBAL BOOKS”, 2021, 272-b.

¹² Rashod Nuri Guntekin. Iztirob. – T.: “Yangi asr avlodi”, 2019, 66-b.

¹³ Rashod Nuri Guntekin. Iztirob. – T.: “Yangi asr avlodi”, 2019, 69-b.

¹⁴ Abdulla Qahhor. Sarob. – T.: “GLOBAL BOOKS”, 2021, 75-b.

vakillariga munosabatini quyidagi parchada ham ko‘rishimiz mumkin. “Saidiy bu odamlardan faqat ikki kishini tanidi: biri qaysi kuni “qarolining ismini yodidan chiqarib qo‘ygan” Niyozmat Hoji, ikkinchisi esa kechagi xirildoq imom.”¹⁵ Qo‘lida yillab ishlagan ham qarindoshi bo‘lgan ishchisining ismini bilmas darajadagi Niyozmat Hoji shunday insonlardan biridir.

O‘zbek adabiyotida ahvol shu darajaga yetgan ediki, har qanday asar mafkuraga xizmat qilishi kerak edi. Buni “Sarob” romanida Saidiy yozgan hikoya va uning sun‘iy lashtirilishi haqidagi parchada isbotini ko‘ramiz. “Saidiy hikoyani bir haftada tamom qilib, Ilhomga ko‘rgani bergan edi, ikki kundan so‘ng uni Abbosxonning qo‘lida tahrir qilingan holda ko‘rdi. Hikoyaning deyarli yarmini tashkil qiladigan oxirgi bobi batamom o‘chirilgan va undan faqat shu jumlar qolgan: “Bolalar ijtimoiy ta‘minot idorasini topishdi va yagona soyabonlari ekanini bilishdi.”¹⁶ “Iztirob” romanida Murshid afandi ham siyosiy tuzum va bosimlar ostida qoladi, natijada, orzusi yemirilib, o‘zligini yo‘qota boshlaydi. Buni esa quyidagicha tasvirlaydi: “...rangsiz, ruhsiz bir odamga aylandim.”¹⁷ Bu holat esa, bora-bora “Norozilikdan ko‘ra kelajakda rozi bo‘lish umidining yo‘qligi kishini ko‘proq toliqtiradi.”¹⁸

O‘zbek xalqi hayotida salbiy ta‘sirler mavjud siyosat va mafkura sababli yuzaga kelgan. “Kishilarni sinflarga ayirish osoyishtalikni buzadi.”¹⁹ Turk xalqi hayotida ham olib yuritilayotgan siyosat, yuqori qatlam, hukumatning noto‘g‘ri holatari bir qancha noxushliklarga sabab bo‘ladi. Shu jumladan, ikkala qahramonning fojiasiga ham.

Ikkala asardagi bosh obrazlar, Saidiy va Murshid afandi ko‘ngil qo‘ygan ayollariga nisbatan umuman boshqacha munosabatda bo‘lishadi. Ular ayolni buyuk hilqat deb qabul qilishadi. Jumladan, “Sarob” romanida Saidiy Munisxonni ilk bora oliygohda ko‘radi va u “...butun olamni berib, hech narsa talab qilmaydigan bir holatda edi.”²⁰ “Iztirob” romanidagi Murshid esa, ish joyidagi Fadil ismli ombor mudirini betob holida uyiga eltib qo‘yadi va to‘satdan vafot etgan hamkasbini uyiga olib kirar ekan, marhumning qizini ko‘rib qoladi. U ilk bora ko‘rganda kuchli bir hayajonga tushadi. “Mana sevishga arziydigan qiz! Qanchalar mukammal umr yo‘ldoshi bo‘ladi... Bunday ayol bilan yashash qanchalar saodat!!! Faqatgina

¹⁵ Abdulla Qahhor. Sarob. – T.: “GLOBAL BOOKS”, 2021, 83-b.

¹⁶ Abdulla Qahhor. Sarob. – T.: “GLOBAL BOOKS”, 2021, 103-b.

¹⁷ Rashod Nuri Guntekin. Iztirob. – T.: “Yangi asr avlodi”, 2019, 76-b.

¹⁸ Abdulla Qahhor. Sarob. – T.: “GLOBAL BOOKS”, 2021, 99-b.

¹⁹ Abdulla Qahhor. Sarob. – T.: “GLOBAL BOOKS”, 2021, 98-b.

²⁰ Abdulla Qahhor. Sarob. – T.: “GLOBAL BOOKS”, 2021, 4-b.

yashash emas, hattoki o‘lim ham...”²¹ Saidiy Munisxonni ko‘rganida mana shu kuchli hayajonni har safar boshidan o‘tkazadi. “Nahot shu qiz ham odam qo‘li bilan bino qilingan biron imoratda tursa!”²² Saidiy bo‘layotgan jarayonlarni u darajada to‘g‘ri anglolmasa, baholay olmasa ham, Munisxonga bo‘lgan muhabbatini qalbdan his qilardi. “Saidiy Munisxonni o‘zining ko‘ziday ehtiyot qilardi, unga bor-yo‘g‘ini berganida ham hech narsa talab qilmas edi.”²³ Munisxon u uchun butun dunyo edi. Aynan, mana shu Munisxonga erishish istagi uni oliygohga yetakladi, shoir qilib qo‘liga qalam tutishiga sabab bo‘ldi Salimxon majlislariga olib bordi, mol-dunyo to‘plash fikrini uyg‘otdi va albatta, fojia qismatiga yakun yasadi. “Saidiy Munisxonning dargohiga ikkinchi ko‘prikdan – shuhrat, obro‘, pul ko‘prigidan o‘tadi... Bu yangi ko‘prik esa to Saidiy yoki Munisxon o‘lmaguncha buzilmas edi.”²⁴ Biroq u bu narsalarga erishguncha Munisxonni Muxtorxonga berishdi. Orzu ushalmadi. Saidiy endi ichki ruhiy jihatdan sina boshladi. Bunga misol qilib o‘zini majburlab Soraxonga ilitishi va ichki tug‘yonlari edi. “ – Bu qiz yashnab turgan chog‘, - dedi Saidiy yetar mahalida, - men unga yaqindan tutilgan doka: yopib ham ketmayman, omon ham qolmayman, faqat sarg‘ayaman. Sarg‘aya-sarg‘aya axiri yonmasdan tamom bo‘laman. U meni yomon ko‘radi...”²⁵ Darhaqiqat, Saidiy Munisxonga yetolmadi, Munisxonning o‘zi uning yoniga kelganida Saidiy avvalgi muhabbatini topolmadi. Oldida o‘zga bir insonni ko‘rdi. Ikki yoshning qalbi o‘likka aylanib bo‘lgandi. Saidiy Munisxonning to‘yi ekanligini so‘ragan holatga kelsak, “ko‘zidan yosh chiqib ketayozdi”²⁶. Biroq Saidiy qat‘iyatsiz, ichidagi otashni tashqarisiga chiqara olmaydigan obraz. Murshid afandi esa, bu jihatdan farq qiladi. U Makbule va Fadilning ikkinchi qizi Meveddetning qo‘lini so‘raydi. Unga uylanadi. Biroq mana shu nikoh uning uchun bir dunyo fojia olib keladi. Aslida, Makbule va uning qizi Meveddet hech narsaga to‘ymaydigan, ko‘zi och, ruhan siniq kimsalardir. Mana shuning uchun Murshidni abgor holatga olib kelishadi. Ular asl maqsadini ochiq-oshkora namoyon qilmaydi. Mug‘ombirlik va muloyimlik bilan niyatlariga yetisha boshlaydi. Jumladan, Makbule qaysidir kuni muftiy qiziga olmos ko‘zli uzuk sotib olganini aytib, ilk qadamni qo‘yadi. Kundan kunga ularning ehtiyoji va talabi ortib boraveradi. Murshid ko‘p pul topish dardida o‘zini o‘qqa-cho‘qqa ura boshlaydi. Mana shu qismlarida XX asr insonlarining tanazzuli va jtimoiy hayoti

²¹ Rashod Nuri Guntekin. Iztirob. – T.: “Yangi asr avlodi”, 2019, 79-b.

²² Abdulla Qahhor. Sarob. – T.: “GLOBAL BOOKS”, 2021, 28-b.

²³ Abdulla Qahhor. Sarob. – T.: “GLOBAL BOOKS”, 2021, 32-b.

²⁴ Abdulla Qahhor. Sarob. – T.: “GLOBAL BOOKS”, 2021, 105-b.

²⁵ Abdulla Qahhor. Sarob. – T.: “GLOBAL BOOKS”, 2021, 107-b.

²⁶ Abdulla Qahhor. Sarob. – T.: “GLOBAL BOOKS”, 2021, 157-b.

ochib berilgan: “ “Pul” deganda o‘t kechib bo‘lsa ham yuguradigan Yoqubjon – sandalga tushib kuylan bir so‘m uchun xotinini urib kar qilgan kishi o‘zini madaniy yurishning fidokori e‘lon qilib, bosmoxona ishchilarini tekinga o‘qitadi. Murodxo‘ja domla – “qishloq xalqi hayvonlashib ketayotir, ko‘rgani toqatim yo‘q”, deb yurgan odam ko‘klamda o‘sha “hayvonlar” orasiga borib, leksiyalar o‘qiy boshlaydi.”²⁷ Bir so‘m uchun xotini kaltaklab kar qiladigan erlar, insonlarning ortidan gapirib, sha‘nini toptab yana shular bilan bir dasturxonda o‘tiradigan “ziyoli”lar ochiq-oshkora ko‘rsatib berilgan.

Saidiy ham Murodxo‘ja domla, uning xotini “Bulbuligo‘yo” va Soraxon talablarini bajarish uchun turli ishlarda ishlay boshlaydi. Ikkala obraz ham ma‘naviy qashshoq, ruhan siniq odamlarning tayyor ta‘minot manbaiga aylanib qoladi. “Saidiy bu gapni ko‘tarolmasdi, shuning uchun tuni-kuni ishlar, qanday yo‘l bilan pul topish mumkin bo‘lsa, shuni qilar, Soraxon va “Bulbuligo‘yo”ning og‘zini pul bilan qoplashga tirishar edi.”²⁸ Yoki yana bir parchada Saidiyni ko‘ramiz: “ “Xotin boqolmaslik” ta‘nasini eshitmaslik uchun kecha-kunduz ishlash, pul chiqadigan bo‘lsa, har qanday ishdan qochmaslik kerak bo‘ldi... Saidiy gazeta idorasida ishlaydi, kechqurunlari kursma-kurs yurib dars beradi, bundan ortgan vaqtni arizalar va turli lavhalar tarjima qilishga sarf qilar edi. Tarjima ishini ilgari “imorat bitguncha vaqtincha mashg‘ulot” hisoblagan edi, endi bu doimiy, bo‘lmasa och qolish xavfi bo‘lgan mashg‘ulotga aylandi. U shuncha band, shuncha ko‘p ishlar ediki, asar yozish emas, bu hol qachongacha davom etishi, nega bir boshi uchun muncha ko‘p ishlashga majbur ekani to‘g‘risida o‘ylashga ham vaqti bo‘lmas edi.”²⁹ Murshid afandi pul topish haqida o‘ylar ekan, “Qanchalik ko‘p ishlab, ko‘p pul topsam ham foydasi yo‘q”³⁰, -deb hisoblaydi.

“Iztirob” romanida Murshid afandining qaynonasi uni qarz olishga majbur qiladi. Abdusamadbeydan qarz so‘rab borgan Murshid afandi achchiq haqiqatga ro‘baro‘ bo‘ladi. “Sen qiziga uylangan oila juda barbod oiladir. Ismini ming tasanno bilan tilga olayotganing qaynonang esa ilon. Bechora qaynotangni ular yo‘q qilishdi.”³¹ “Sarob” romanida esa Murodxo‘ja domla Saidiyni qarz olishga undaydi. “O‘zingiz so‘rasangiz, darrov beradi. So‘raganda ham puli bor ekanini bo‘yniga qo‘yib turib so‘raysiz-da. Ammo hovli olmoqchi ekaningizni bildirmaysiz. Bir yarim

²⁷ Abdulla Qahhor. Sarob. – T.: “GLOBAL BOOKS”, 2021, 190-b.

²⁸ Abdulla Qahhor. Sarob. – T.: “GLOBAL BOOKS”, 2021, 238-b.

²⁹ Abdulla Qahhor. Sarob. – T.: “GLOBAL BOOKS”, 2021, 241-b.

³⁰ Rashod Nuri Guntekin. Iztirob. – T.: “Yangi asr avlodi”, 2019, 102-b.

³¹ Rashod Nuri Guntekin. Iztirob. – T.: “Yangi asr avlodi”, 2019, 99-b.

ming so‘rang, xudo xohlasa, ikki oyda uzasiz.”³² Ko‘plab qarzlarda ostida qolgan Saidiy va Murshid o‘z yo‘lini tamomila yo‘qotishadi.

Rahimjon Saidiy o‘zi istagan holda chirkin o‘yinlarga, qing‘ir ishlarga qo‘l uradi. Murshid esa, istamagan holda, vaziyat taqozosi va oila tazyiqi ostida shu ishlarni qiladi. Ya‘ni poraxo‘rlik, mulk o‘zlashtirish va hakoza. Chunki oiladagi Makbule xonim va qizi Meveddetning xohish-istagi cheksiz ravishda oshib borardi. Saidiy o‘zining og‘ir hayotidan chiqish, buyuk kelajakka ega bo‘lish uchun bu davralarga qo‘shilib qoladi. “Kenjaning aytishiga ko‘ra, Saidiy “bir guruh chirik odamlar” muhitiga kirib qolgan edi.”³³ Darhaqiqat, Saidiy chiqib bo‘lmas chuqur chohga tushadi. Bunga Abbosxon, Salimxon va Murodxo‘jalar sabab bo‘ladi. Murshid ham asta-sekinlik bilan tanazzulga yuz tutadi. Bunga ayoli, qaynonasi, Nasuhibey, Tohir kabi kimsalar sabab bo‘ldi. Ular boshlagan yo‘l ruhiy inqirozning boshlanishi edi. “Endi kuni-tuni kitob o‘qish, o‘rganish kerak emas, faqat ulug‘larning ko‘ziga tez-tez ko‘rinib tursa kifoya. Buni esa ko‘proq shisha osonlashtiradi”³⁴, - deb Saidiyga uqtirishgan bo‘lsa, doimiy ziyofatlarga qatnashish va boshqalar bilan raki ulashish foyda ekanligini Murshidga uqtirishardi. Saidiy holati Murshid afandinikiga o‘xshab ketadi. “Ko‘nglini bo‘lib turgan fakultetni tashlab, bir tomongagina intilish majburiyati uni o‘z orzusi yo‘lida qancha ilgari siljitgan bo‘lsa, shisha bu siljishga yana shuncha hissa qo‘shdi va xususan, yoz oylarida shisha martabasini shuncha oshirdiki, butun umrida bir lahza ham hushyor bo‘lishga ehtiyoj sezmay qo‘ydi.”³⁵ Murshid afandi ham dunyo tashvishlarini unutish va bir qancha odamlar davrasidan joy olish uchun ichkilikka beriladi. Raki doimiy hamrohiga aylanadi.

“Iztirob” romanida odamlarni qiynayotgan davr muammolari Murshid afandi obrazida berilgan. “Yana ish qidirish uchun u yerdan bu yerga chopish, qo‘l-etak o‘pish, eng og‘ir haqoratlarni eshitish, bo‘yin egishga to‘g‘ri keladi.”³⁶ Ishga kirish jarayoni shu qadar ayanchli va haqoratli ekanligini yozuvchi ko‘rsatib bermoqda. “Sarob” romanida esa, Abdulla Qahhor Qizil imperiya qulashiga ishoralar qiladi: “Salohiddin domla muallimlik qilgan maktab devoriy gazetasida millatchilik ruhida yozilgan bir necha she‘rlar bosilgan. Bir bola davlat arboblardan birining haykalini urib sindiribdi. Bir bola o‘zining xotira daftariga “Katta bo‘lganimdan keyin inqilobchi bo‘lib ...ni yiqitaman”, deb yozib qo‘yibdi va bu uch nuqta nima deb

³² Abdulla Qahhor. Sarob. – T.: “GLOBAL BOOKS”, 2021, 292-b.

³³ Abdulla Qahhor. Sarob. – T.: “GLOBAL BOOKS”, 2021, 113-b.

³⁴ Abdulla Qahhor. Sarob. – T.: “GLOBAL BOOKS”, 2021, 114-b.

³⁵ Abdulla Qahhor. Sarob. – T.: “GLOBAL BOOKS”, 2021, 116-b.

³⁶ Rashod Nuri Guntekin. Iztirob. – T.: “Yangi asr avlodi”, 2019, 102-b.

so‘ralganda “sho‘rolar hukumati”, debdi. Bularning hammasi rost, Salimxon zarracha ham mubolag‘a qilgani yo‘q.”³⁷ Mafkuraga darz ketayotganligi, uning mantiqsizligi Saidiy va u qatnashadigan guruhlar tomonidan mohirona aytib o‘tilgan. Shunday majlislardan birida, Zokirxon degan arzchi orqali mafkuraga darz ketganini ko‘rishimiz mumkin. Chunki “U ham olamdan norozi, shuncha noroziki, hatto birinchi gap majlisidayoq Saidiyga yo‘raqoldi.”³⁸ Zokirxon nutqida ham buni ko‘rish mumkin: “-Ha, bo‘lmasa shu yerda ham mafkura surishtiring!.. Ziyolilar qurultoyi emas bu yer!..”³⁹

Saidiyning chin ma‘nodagi maqsadi va bir paytlari orzu qilgani asar so‘ngida ochib beriladi: “Ammo bu gulxan Munisxon, olamshumul adiblik, vodiya solinadigan qasr va qasrning ustida hilpirab turgan ko‘k bayroq singari uzoqda bir sarob bo‘lib qoldi.”⁴⁰ Murshid afandi: “Men uchun yaxshi ko‘rish, sevish bir insonning tanasi, ruhining bir parchasiga daxl qilish, u bilan birga kulish, birga yig‘lash, iztiroblarini bo‘lishish deganidir.”⁴¹, -deya o‘z ichki niyatlarini bildiradi. Avval aytib o‘tganimizdek mo‘jaz uy, baxtli oila yagona orzusi edi.

Murshid afandi va Saidiyning yakuniy taqdiri ham bir-biriga o‘xshashdir. Ikkalasi ham asar oxirida sarobga intilganligini, hayoti sarob ekanligini, kunlari iztirob ichida o‘tganligini anglab yetadi. Ikkala obrazda ham endi orqaga yo‘l yo‘q. Yashashdan ma‘no-maqсад, umid yo‘q bo‘lib qoladi. Shu sababli, Murshid afandi begonalar qo‘lida jon beradi, Saidiy o‘zining masrur kunlari o‘tgan anhor bo‘yiga yetib borolmay qoladi. Bu obrazlar atrofda bo‘layotgan o‘zgarishlar, ta’sirlar, qing‘irliklarni bilvosita kuzatib turmaydi, balki bevosita bu jarayonda o‘zi ham qatnashadi. Boshqa bir tarafdin ichki kolliziya ikkalasida ham mohirona tasvirlangan. Sof orzulardan chirkin hayot botqog‘iga botish holati hayotiy kechmishlarga bog‘lanadi. Atoqli ijodkor Omon Matjon ta’biri bilan aytganda bu obrazlar taqdiri: “Ne og‘ochlar bog‘ aro so‘lmish ochiq ildiz bilan...”⁴²

O‘quvchi “Iztirob” romanini dastlabki qismlarini o‘qiy boshlaganida Murshid afandiga nisbatan salbiy hislarni tuyadi. Biroq asar yakuniga yetib, Murshid afandi obraziga achinish, xayrixohlik singari boshqa bir tuyg‘ularni boshdan kechiradi. Kitobxon “Sarob” romanida esa, avvalo, Saidiyning muhabbatiga qoyil qolib, iliqlikni his qiladi. Asar voqealari jadallashgan sari Saidiyning yaxshiroq anglay

³⁷ Abdulla Qahhor. Sarob. – T.: “GLOBAL BOOKS”, 2021, 206-b.

³⁸ Abdulla Qahhor. Sarob. – T.: “GLOBAL BOOKS”, 2021, 168-b.

³⁹ Abdulla Qahhor. Sarob. – T.: “GLOBAL BOOKS”, 2021, 168-b.

⁴⁰ Abdulla Qahhor. Sarob. – T.: “GLOBAL BOOKS”, 2021, 317-b.

⁴¹ Rashod Nuri Guntekin. Iztirob. – T.: “Yangi asr avlodi”, 2019, 79-b.

⁴² Omon Matjon. Gaplashadigan vaqtlar. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1986, 8-b.

boshlagan kitobxon uning noto‘g‘ri yo‘ldaligini, qat‘iyatsiz, aniq fikri yo‘q shaxs ekanligini bilib, unga salbiy munosabatini bildiradi. Biroq bu ikki obrazning bu darajada o‘zgarishiga faqatgina o‘zlari sabab emas, balki ijtimoiy muhit, atrofidagi odamlar ham muhim rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdulla Qahhor zamondoshlari xotirasida. To‘plab, nashrga tayyorlovchilar: Kibriyo Qahhorova, Otayor Nahanov. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1987.
2. Abdulla Qahhor. Sarob. – T.: “GLOBAL BOOKS”, 2021.
3. Omon Matjon. Gaplashadigan vaqtlar. – T.: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1986, 8-b.
4. Rashod Nuri Guntekin. Iztirob. – T.: “Yangi asr avlodi”, 2019.